

Individualismus a kolektivismus v české populaci a jejich souvislosti s narcismem

František Bartoš¹

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, STEM – středisko empirických výzkumů

Individualism and Collectivism of Czech Population and their Relation to Narcissism.

The article informs about results of our intention to find out the relationships between individualism and nonclinical narcissism. Pursuing this intention, we researched a representative sample of Czech population (n=1081) using the scales of individualism and collectivism (INDCOL, Singelis, Triandis) and narcissism (Bartoš). INDCOL scale includes in total four sub-dimensions – orientation on cooperativeness, duty, competitiveness and uniqueness. The fourth mentioned dimension is not understood by Czech population uniformly, that is why we extended the four dimensional typology by the factor of independence. All five factors of individualism and collectivism together explain 50% of the variance, Chronbach's $\alpha = 0,77$. The basis of this theoretical conception INDCOL was supported by the statistic method of multidimensional scaling. As a limitation of reached model could be seen its higher rate of deformation (Stress=0,103) and lower correlation between the original and transformed distances (RSQ=0,939).

Czech population is in its psycho-social setting markedly orientated to collectives. For Czechs is also more characteristic orientation on equalitarianism, than respecting of inequality. Collectivistically orientated people are represented more often by older people and by people with lower living standards. On the contrary individualistically orientated people are more often younger, people with higher education and people economically well situated. As the research proves, the individualism often concurs with nonclinical narcissism in the population. The nonclinical narcissism correlates mostly with competitiveness. Sociológia 2010, Vol. 42 (No. 2: 134-161)

Key words: *individualism; collectivism; narcissism; vertical and horizontal dimensions; identity*

Pojem individualismus se poprvé objevuje v 18. století u anglických filozofů politiky (Triandis 1995: 19) a v jejich pojetí ztělesňuje synonymum pro liberalismus (antonymem bylo autoritářství). První sociologicky orientovaný myslitel, který se přímo a systematicky věnuje problematice individualismu, je Alexis de Toqueville. Pojem individualismus používá pro zachycení kontrastu mezi demokratickou strukturou společnosti USA a společenskými strukturami aristokratické Evropy. Během 19. století dochází k nárůstu individualismu i v Evropě². Normativní a identifikační charakter nejbližšího společenství začíná ztrácet na smyslu a účinnosti a otevírá se cesta k diferenciaci a diverzifikaci jednotlivců. V této době se namísto *přisouzení* role a identity

¹ Korešpondencia: PhDr. František Bartoš, Katedra sociologie Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celetná 20, Praha 1, 116 42 anebo STEM, Sabibova 3, Praha 3, 130 02 e-mail: lemmiel@seznam.cz

² Individualismus jako sociální jev lze v Evropě pozorovat již od vrcholného středověku. (Lipovetsky 2006) Macfarlane (1978) v Británii dokonce objevuje individualistické rysy už ve 12. století našeho letopočtu. Existenci individualismu proto není možné spojovat pouze s dnešní společností. Individualismus vrcholného středověku a celého novověku se nicméně od toho dnešního výrazně kvalitativně a kvantitativně (individualismus byl charakteristický pouze pro velice úzkou skupinu lidí) lišil.

objevuje prostor a nutnost jejich *výběru*. Na zmíněné změny musí nutně reagovat všichni klasičtí sociologové. Ve snaze určit příčiny oslabování kolektivního vědomí a posilování *kultu individua* však jednotliví autoři vyzdvihují různé jevy. V sociologických teoriích 19. století a počátku století 20. je tak expanze individualismu spojována např. s prohlubující se dělbou práce a zvyšující se sociální diferenciací (Emile Durkheim a Georg Simmel), s postupující racionalizací (Max Weber) anebo centralizací státní moci (Norbert Elias).

K dalším výrazným změnám společenského uspořádání dochází ve druhé polovině 20. století, a to v těsné souvislosti s transformací kapitalismu. Předmětem úvah soudobých myslitelů individualismu se tak stávají značně odlišné celky, než které analyzoval Durkheim, Simmel a Elias. Dnešní autoři reprezentovaní např. Ulrichem Beckem, Zygmuntem Baumanem a Anthony Giddensem tak ve svých úvahách popisují moderní společnost, která se dostává do své *druhé fáze (reflexivní, tekuté, radikalizované atd.)*.

Pro autory žijící v první modernitě je proto příznačné, že popisují společnost, která sice nově *umožňuje* diferenciaci jedinců, nicméně pouze v rámci daných kategorií (identity byly omezené rigidními strukturami *genderu* a třídy). Myslitelé žijící v druhé modernitě už ale reflektují jedince s neomezeným *právem* na sebeurčení, kterého společnost k tomu, aby si svou identitu zvolil a vytvořil sám, dokonce *nutí*. Individualismus druhé modernity tak charakterizuje „*osvobození jedince od předepsaného, zděděného a vrozeného učení... lidská „identita“ přestává být „daností“, ale stává se „úkolem“; zároveň se tím na jedince svaluje zodpovědnost za plnění tohoto úkolu a za jeho důsledky*“. (Bauman 2004: 171) Možnost *nevolby* své vlastní identity tak podle soudobých teoretiků individualismu dnes prakticky neexistuje. Zatímco na počátku modernity byla individualita něco, co muselo být vybojováno a pracně získáno, v druhé modernitě se jedná o něco, co máme *povinnost si vybrat*. (Andersen – Morch 2005)

Co však mají teoretici individualismu jak první, tak i druhé modernity společné, je, že sledovaný jev interpretují jakožto vlastnost společenského života (např. Beck definuje individualismus přímo jako *instituci*) a nikoliv jako osobní postoj člověka, případně jeho psychickou vlastnost. Touto skutečností se teoretický přístup k problematice individualismu výrazně liší od konceptualizace narcismu. Narcismus je totiž zpočátku vnímán výhradně jako psychická vlastnost jedinců a ne náhodou se jím po dlouhou dobu zabývají výhradně psychologové. Tematice narcismu věnovali pozornost takové osobnosti, jako byli Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Heinz Kohut, Karen Horneyová, Otto Kernberg a další. Pro psychoanalytický směr, který vyjmenovaní myslitelé zastupují, je charakteristické, že narcismus vysvětluje prostřednictvím problematických vztahů v rodině. Existují však i další psy-

chologické přístupy k problematice narcismu, jako je například kognitivní psychologie³, evoluční psychologie aj.

Zájem o problematiku narcismu zesiluje po druhé světové válce. Namísto pacientů trpících tenzí, neklidem, úzkostí a nutkáním své terapie nově navštěvují lidé s poruchami souvisejícími spíše se slabým pocitem sebe sama (prázdnota vztahového života, povinnost úspěchu a dokonalosti a s tím spojená i vratká sebeúcta). (Kohut 1971; 1978; Sennett 2002: 323-324; Lasch 1979: 88-89) Počínaje 60. lety 20. století tak začínají konceptu narcismu využívat i někteří sociologové ve snaze popsat změny tehdejší společnosti. Nově se tak, vedle pojetí narcismu jakožto psychické vlastnosti člověka, objevuje i interpretace narcismu jakožto vlastnosti společenského života.

Ve většině sociologických teorií narcismus neztělesňuje pouze jeden z mnoha sociálních jevů, ale zastupuje roli dominantní instituce, která klíčovým způsobem určuje podobu a charakter soudobých západních společností. První s touto myšlenkou přichází Christopher Lasch, který narcistické rysy pozoruje u poválečné společnosti Spojených států amerických, přičemž význam tohoto pojmu současně i posouvá od sebelásky spíše k určité sebezodnosti. Vysoce soutěživá severoamerická společnost podle něj vede jedince k osvojování si přemrštěných a nenaplnitelných ambicí, v důsledku kterých lidé sami sebe spíše očeňují a pohrdají sami sebou, než aby se milovali. (Lasch 1979: 72) Richard Sennett dochází k závěru, že příčinou vnímání sebe sama jakožto autora vlastního charakteru je propojení kapitalismu a sekularizace. (Sennett 2002: 338) Taktéž Lipovetsky interpretuje narcismus jako nezbytnou strukturu tvořící *postmoderní osobnost*. (Lipovetsky 2003: 73) Tento nový *logický profil* vzniká „*zkřížením hédonického individualistického trendu ve společnosti, podníceného světem předmětů a znaků, s trendem terapeutickým a psychologickým, vypracovaným na základě psychopatologického přístupu už v 19. století*“ (Lipovetsky 2003: 74) Giddens vysvětluje nerealistické sebepojetí narcistů reflexivní povahou naší společnosti. „*Svět zrcadel*“ totiž podle Giddense umožňuje vidět naše Já dokonale zhodnocené a zbavené mnohých vad na kráse. (Giddens 1991)

Naším výzkumným záměrem bylo empiricky zjistit vztah individualismu a narcismu – zdali je možné narcismus skutečně interpretovat jako jistý projev procesu individualizace, jak naznačují mnozí teoretici. Za tímto účelem jsme na vzorku české populace aplikovali Singelisovu a Triandisovu škálu INDCOL (měřící individualismus a kolektivismus) a test měřící míru neklinického narcismu. Předkládaný článek se podrobně věnuje zjištěným možnostem, mezím a případným rozporům konceptu INDCOL, vycházejícím z operationalizace tématu a zjištěných relací mezi jednotlivými faktory. V závěru

³ Kognitivní interpretace narcismu (J. Beck, Rhodewalt) se zaměřuje na samotnou psychickou kompenzaci traumatického zážitku prostřednictvím vytvoření defektivních kognitivních schémat.

článku se pak věnujeme analýze vztahu jednotlivých subdimenzí škály INDCOL se škálou narcismu (konstrukce škály narcismu je podrobně rozebrána v jiném textu autora (Bartoš 2010)). Článek současně i čtenáře seznamuje s mírou individualizovanosti a kolektivizovanosti české populace a s širšími sociodemografickými souvislostmi těchto jevů.

Možnosti empirického uchopení individualismu, kolektivismu a narcismu

Byť je v teoretických koncepcích individualismus pojímán převážně jako vlastnost společenského života (nadindividuální jev), v empirických výzkumech se na tento fenomén názírá převážně optikou metodologického nominalismu, tzn. prostřednictvím individuálních výpovědí jedinců. I v rámci tohoto jednoho paradigmatu má však pojetí individualismu a kolektivismu své historické variance a vícedimenzionální charakter. Konceptualizace individualismu a kolektivismu zahrnuje jak rozdílná ohniska zájmu, sebepojetí, motivace a emočního napojení na členy své skupiny, tak i specifický názorový systém a vzorce chování. (Bond 2002; Ho – Chiu 1994; Hofstede 1980; Oyserman – Coon – Kimmelmeier 2002; Triandis 1995; Triandis – Leung – Villareal – Clark 1985) Vymezení individualismu a kolektivismu se tak liší v závislosti na kulturní, institucionální, *genderové* a etnické specifitě sledované populace. Jelikož je však záměrem výzkumníků vytvořit univerzální měřící nástroj individualismu, věnují se v posledních desetiletích této problematice především kulturologové (a částečně i psychologové). Většina koncepcí individualismu současně vychází z předpokladu, že hodnoty vyzdvihující individuum se vylučují s těmi, jež se zaměřují na kolektiv. Často se tak podvědomě předpokládá opozitní vztah individualismu a kolektivismu. Tento předpoklad nabízí užitečný model umožňující srovnání jednotlivých kultur a lidí. (Schwartz – Bilsky 1990: 879)

Přestože empirické výzkumy, které budeme dále v textu prezentovat, vycházejí z metodologického nominalismu a zachycují tak sledovaný jev v rovině individuálních výpovědí, hovoří autoři těchto studií o *individualistických a kolektivistických společnostech*. Pojmem *individualistické společnosti* výzkumníci odkazují na fakt, že mezi členy sledovaného seskupení dominují individualistické postoje (analogicky *kolektivistické společnosti*).

První empirickou sondu do problematiky individualismu zaznamenáváme u Hofsteda (1980). Ten analyzoval kolem 117 tisíc protokolů, které od svých zaměstnanců získala IBM (ze 66 různých zemí). Protokoly se věnovaly otázce hodnotové orientace. V datech za pomoci faktorové analýzy Hofstede objevil čtyři faktory: *individualismus*, *akceptaci sociálně-psychologické vzdálenosti vůči výše postaveným*, *gender* a *vyhýbání se nejistotě*. Mezi akceptací distance od mocných a individualismem zjistil autor silný lineární vztah ($r=-0,7$). (Triandis 1995: 30) Záporná korelace vypovídá o nízké ochotě lidí s vyš-

ším individualistickým skórem bezbřezě přijímat rozhodnutí výše postavených. (Triandis 1995: 30) Vliv Hofstedovy koncepce individualismu je i přes značnou kritiku dodnes patrný. Triandis a kol. se v roce 1986 zaměřuje už výhradně na Hofstedův faktor individualismu (a kolektivismu). Objevuje v něm čtyři ortogonální osy: 1. *rodinnou integritu* a 2. *vzájemnou závislost* reprezentující dva aspekty kolektivismu; a 3. *sebedůvěru* a 4. *odloučení z členských skupin* reprezentující dva aspekty individualismu. (Triandis 1989: 3) Toto zjištění jej vede k tezi o multidimenzionalitě individualismu a kolektivismu. Ke stejnému závěru pak dospívají i Oyserman a kol. (2002), kteří při měření individualismu a kolektivismu objevují, že individualistické (příp. kolektivistické) společnosti se od sebe navzájem odlišují v položkách dotýkajících se problematiky hierarchie a soutěživosti. I další studie (např. Nelson – Shavitt 2002) zdůrazňují skutečnost, že podobu individualismu a kolektivismu ovlivňuje míra a způsob orientace na status či hierarchii. Jako příklad uvádí Nelson Dánsko a USA – obě dvě společnosti jsou sice individualistické, nicméně se liší v tom, jakou váhu jejich obyvatelé přikládají úspěchu. Rhee, Uleman a Lee (1996) následně zpochybňují závislost mezi individualismem a kolektivismem, v důsledku čehož dochází k postupnému přechodu od původní jedno-, dvou- až k multidimenzionální perspektivě⁴. Podle jejich výzkumů (ale například i podle zjištění Singelise (1994)) spolu mohou individualismus a kolektivismus koexistovat, a to jak na individuální, tak i společenské úrovni.

Většina empirických nástrojů, kterými se v současné době výzkumníci snaží změřit individualismus a kolektivismus, tak obsahuje ještě další dimenze. Ty jsou většinou orientované na akceptaci distance od mocných. Například Singelis a Triandis⁵ ve východiscích své empirické práce odkazují na Kitayamu, který rozlišuje čtyři druhy *Jáství: nezávislé, závislé, stejné a odlišné*. Singelis a Triandis pak uvažují o kolektivismu a individualismu ve dvou dimenzích: *horizontální a vertikální*. Zatímco *vertikální dimenze* bere v potaz akceptaci diference privilegii a distance od mocných (učitel-žák, nadřizený-podřizený, rodič-dítě atd.), *horizontální dimenze* zdůrazňuje všeobecnou potřebu statusové podobnosti/rovnosti (partneři, kamarádi, sousedi atd.). Horizontální kolektivismus (dimenze: *závislý, stejný status*) pak konkrétně odkazuje na sociální kohezi se členy vlastní skupiny. Míra vertikálního kolektivismu (dimenze: *závislý, odlišný status*) naopak vypovídá o ochotě podrobit se skupinovým cílům, obětovat se pro užitek celku a ztotožnit se s ideou povinnosti. (Triandis 1995: 44) Vertikální kolektivisté se tak orientují více na *povinnost*, zatímco horizontální kolektivisté na *kooperaci*. Stejně jako kolektivismus i individualis-

⁴ Někteří autoři rozlišují až šest faktorů. Například Chen a kol (1997) objevil čtyři faktory kolektivismu a dva individualismu.

⁵ H. Triandis publikuje roku 1995 studii, v níž rešerší dosavadní odborné literatury identifikuje více než 60 kulturně specifických vlastností individualismu a kolektivismu. Tato analýza se stává podkladem pro konstrukci jeho vlastní typologie sledovaného jevu.

mus operacionalizují Singelis a Triandis ve zmíněných dvou dimenzích, čímž získávají dva subtypy: horizontální individualismus (dimenze: *nezávislý, stejný status*) a vertikální individualismus (dimenze: *nezávislý, odlišný status*). Vertikální individualisté se více orientují na *úspěch*, horizontální individualisté na vlastní *jedinečnost*. K obdobné logice dochází ve své typologii například i Fiske (1990, 1992), který objevuje čtyři typy sociálních vztahů vzhledem ke způsobu rozdělování zdrojů společností. Rozlišuje *obecné sdílení, dělení na základě mocenského postavení, rovné dělení a tržní oceňování*. Rokeach (1973) zase kombinací dimenzí *rovnosti a svobody* identifikuje čtyři typy politických systémů. V následující tabulce shrnujeme typologie zmíněných autorů, které společně nevědomě popisují obdobné struktury.

Tabulka č. 1: **Teoretické koncepty**

	Vertikální		Horizontální	
	Kolektivismus	Individualismus	Kolektivismus	Individualismus
Jáství	Odlišný status	Odlišný status	Stejný status	Stejný status
	Závislé na ostatních	Nezávislé na ostatních	Závislé na ostatních	Nezávislé na ostatních
Fiskeho orientace	Obecné sdílení	Tržní oceňování	Obecné sdílení	Tržní oceňování
	Dělení na základě mocenského postavení	Dělení na základě mocenského postavení	Rovné dělení	Rovné dělení
Hodnoty podle Rokeache	Malá rovnost	Malá rovnost	Velká rovnost	Velká rovnost
	Malá svoboda	Velká svoboda	Malá svoboda	Velká svoboda
Politický systém⁶	Fašismus	Tržní demokracie	Komunismus	Sociální demokracie

Zdroj: Singelis – Triandis 1995, s. 247

Pro měření individualismu a kolektivismu v jejich vertikální a horizontální podobě se v současné době nejčastěji používají dva nástroje: postojové škály (Singelis a kol. 1995; Triandis – Gelfand 1998) a příběhy/scénáře. (Triandis – Chen – Chan 1998)⁷ Z existujících postojových škál se zdá být nejlépe a nej-systematičtěji propracovaný Singelisův a Triandisův test individualismu a kolektivismu – INDCOL. Autoři tyto škály apriori konstruovali pro jejich využití v mezinárodním výzkumu, v nichž byly zároveň i mnohokrát apliko-

⁶ Jde o ideální typy ve smyslu Maxe Webera – tedy o extrémní a krajní podoby jevu. Singelis a Triandis (1995) jako reálné existující příklady politických systémů, charakteristických pro vertikální kolektivismus, uvádějí venkovské vesnice v Indii, pro vertikální individualismus pak USA a Francii, pro horizontální kolektivismus izraelský kibbutz a pro horizontální individualismus Švédsko.

⁷ Problémem měření prostřednictvím scénářů je nízká reliabilita. (Lalwani a kol. 2006)

vány (především pro komparace USA a Japonska, ale i USA a Švédska, Španělska atd.). INDCOL čítá celkem 32 postojových položek (míra souhlasu s jednotlivými výroky se měří na devítibodové Likertově škále).

Výsledky z dosavadního testování škál INDCOL vedly ke zpochybnění původního předpokladu, totiž že individualismus a kolektivismus ztělesňují asociované jevy, které se vzájemně vylučují. Z empirických výzkumů totiž vychází, že škály individualismu a kolektivismu nevykazují jakoukoliv závislost, natož vylučující se vztah. (Schwartz 1990: 151) Ke stejnému zjištění dospívají i sami autoři škály. (Triandis 1993)

Co se týče konceptualizace narcismu, jeho nejrozšířenější a dosud obecně akceptovaná definice vzniká v 80. letech 20. století, a to v materiálech *Americké psychiatrické asociace*. Ta počínaje 80. léty začíná narcismus vnímat jakožto *poruchu osobnosti* (DSM-III) a činí tím z něj diagnostickou kategorii⁸. V současné době je definice narcismu tvořena celkem devíti ukazateli, jde o *velikášské pocity vlastní důležitosti, fantazírování o sobě samém, pocit vlastní speciálnosti a privilegovanosti, pocit oprávněnosti, potřeba pozornosti, vykořisťovatelské chování, nedostatek empatie, povýšenecké chování a závistivost*. (DSM-IV-TR 2003: 717) Počínaje druhou polovinou 20. století vzniká i mnoho nástrojů měřících narcistickou poruchu osobnosti: od polostrukturovaných rozhovorů (např. SIDP, DIN) přes projektivní techniky až po standardizované testy. Přestože standardizovaných testů existuje velké množství (MMPI-2, SNAP, MCMI-III, NPI, atd.), mají jeden společný problém – nízkou reliabilitu (měřeno koeficientem alfa). (Samuel 2008) Ze zmíněných důvodů jsme vytvořili vlastní škálu narcismu. (Bartoš 2010) Vytvořená škála operacionalizuje definici narcismu formulovanou *Americkou psychiatrickou asociací* (DSM-IV-TR) tak, aby zachytila neklinický narcismus (obdobně jako *NPI*)⁹ a eliminovala neduhy dosavadních testů. (Bartoš 2010) Vytvořená škála se skládá ze 17 postojových položek¹⁰, společný faktor všech 17 výroků vyčerpává 47% variance a naměřená reliabilita škály (resp. její interní konzistence) dosahuje $\alpha = 0,926$. Obsahovou adekvátnost škály potvrdil jak sémantický diferencál, tak i dotazování na sociální sebevymezení respondentů. (Bartoš 2010)

⁸ Narcismem jakožto poruchou osobnosti je postiženo necelé jedno procento populace. (DSM-IV-TR 2003: 717) Aplikaci testu narcismu určeného k zachycení neklinické podoby tohoto jevu na kvótním vzorku české populace (Aktéři, důvěra, rizika 2008, N=1081) jsme nicméně zjistili, že narcistické rysy lze pozorovat (byť v různé intenzitě a rozsahu) u 17 % obyvatel. (Bartoš 2010)

⁹ NPI vychází z definice narcismu Americké psychiatrické asociace, ale je určený pro aplikaci na neklinickou populaci.

¹⁰ Míru ztotožnění se s každým tvrzením respondenti vyjadřují pomocí sedmibodové stupnice (rozhodně souhlasím až rozhodně nesouhlasím). V analýze jsme však převrátili orientaci škály, čímž jsme dosáhli, že nejvyšší skóre testu symbolizují nejintenzivnější narcismus.

Dosavadní výsledky empirického zkoumání

Z empirických výzkumů vyplývá, že respondenty výrazněji skórující na škále individualismu motivují v jejich jednání primárně jejich osobní preference, potřeby, práva a dohody s ostatními. Před zisky ostatních upřednostňují zisky osobní; své jednání podrobují racionální analýze a jsou si tak vždy vědomi výhod a nevýhod sdružování se s ostatními. (Triandis 1995: 2) V individualistických kulturách (tak autoři nazývají kultury/společnosti, kde převažují individualistické postoje) dominuje nukleární typ rodiny (nebo dokonce tzv. *singles*), kdy pár většinou zplodí pouze jednoho potomka. Z dosavadních výzkumů také víme, že individualismus častěji dominuje v takzvané blahobytných (vyspělých) společnostech, které mají vysoké HDP a pro něž je navíc charakteristický multikulturalismus. Jako individualistické společnosti pak konkrétně v empirických výzkumech vycházejí Francie, USA, Anglie a Německo. Mezi společenské skupiny, jež jsou častěji individualistické, patří muži, střední a vyšší třídy, městské obyvatelstvo, mladší lidé, mobilní a zcestovalí občané a lidé vzdělanější. (Triandis 1995: 2)

Mezi klíčové hodnoty individualistů lze zařadit: autonomii, snahu o maximalizaci požitku a potěšení, oproštění se od vlivu ostatních, odlišnost od vlastní skupiny, samostatnost v jednání, soutěživost, hédonismus, nezávislost, štěstí (hodnota, která je kolektivistickým společenstvím buď neznáma, neuvažovaná, anebo je pro ně irelevantní (Triandis 1995: 109)) a otevřená kritika. (Triandis 1995: 140) Jako sociální patologii charakteristickou pro tyto společnosti je pak možné vnímat: sobectví, rozvodovost, zneužívání dětí a kriminalitu za účelem vlastního obohacení. Chování, které není v souladu s normami, nemusí být v těchto společnostech vždy potrestáno. (Triandis 1995: 180)

Lidé, kteří výrazněji skórují v dimenzi kolektivismu, se převážně vnímají jako součást jednoho anebo více kolektivů (rodina, spolupracovníci, rod, národ atd.); jsou primárně motivováni normami a povinnostmi uloženými kolektivy; dávají přednost kolektivním ziskům před svými osobními a uvědomují si vlastní závislost na ostatních členech skupiny. (Triandis 1995: 2) Pro kolektivistické společnosti (tak autoři nazývají kultury/společnosti, kde převažují kolektivistické postoje) je také charakteristická rozvětvená rodina vychovávající hodně dětí. Podle šetření H. Triandise dominuje kolektivismus častěji v homogenních společenstvech, která jsou vůči ostatním kulturám izolovaná, a současně ve společnostech s nižší životní úrovní (měřeno HDP). Kolektivismus je podle současných autorů charakteristický především pro Brazílii, Indii, Rusko a Japonsko. (Triandis 1995: 2) Z pohledu sociálních skupin, u nichž se kolektivismus vyskytuje nejčastěji, jde především o ženy, nižší třídy, venkovské obyvatelstvo, starší lidi, osoby imobilní a skupiny obyvatelstva, jež dosáhly nižšího vzdělání.

Mezi klíčové hodnoty kolektivistů patří: tradice, normy, povinnosti a závazky; podobnost se svou skupinou; závislost, loajalita k ostatním členům vlastní skupiny, sociabilita, rodinná integrita a závislost na ostatních. Zachování si své tváře (a tváře ostatních) je v těchto společnostech důležitější než vyřešení pravdy. Sociální patologie kolektivistických společností má pak často podobu krevní msty, vražd členů vlastní skupiny (pro zachování cti celku), etnických čistek, porušování lidských práv, vykořisťování jednotlivých členů vlastní skupiny pro zisk celku, příznačná je i vysoká sebevražednost. (Triandis 1995: 176)

Srovnává-li Triandis ve světovém měřítku četnost výskytu individualismu a kolektivismu v jejich vertikální a horizontální podobě, dospívá k závěru, že individualistické společnosti se častěji vyskytují v horizontální rovině, zatímco kolektivistické společnosti naopak spíše v rovině vertikální. (Triandis 1995: 46) Vertikální a horizontální dimenze se jeví jako důležitá především vzhledem k *genderu* (vertikální individualismus je doménou mužů, zatímco horizontální kolektivismus žen. (Sharon 2006: 332-333)) Vertikální individualismus klade důraz na veřejné vystupování a lidé skórující v této dimenzi se snaží dosahovat moci prostřednictvím vlastní atraktivity a statusu a manifestací lhostejnosti vůči sociálním normám. (Sharon 2006: 330) V souvislosti s tím přepokládáme, že právě vertikální individualismus bude korelovat s narcismem.

Co se týče narcismu, z dosavadních výzkumů víme, že se častěji vyskytuje u mužů. (Např. Foster 2003; Brunell 2008 aj.) V České republice lidé s narcistickými rysy žijí ve větší koncentraci v obcích čítajících více než 5 000 obyvatel. (Bartoš 2010) Narcismus se častěji vyskytuje mezi mladými lidmi (Foster 2003: 472; Bartoš 2010), přičemž v ČR tvoří nejvíce skórující skupinu lidé v kategorii 18 až 29 let a lidé bezdětní a svobodní, kteří se častěji nechystají ani rodinu zakládat. (Bartoš 2010)

Narcismus spojuje jak *adaptivní*, tak i *maladaptivní* charakteristiky. Na jednu stranu jsou lidé s narcistickými rysy společenštlí (Bradlee – Emmons 1992), spolehliví (Emmons 1984), zvládají dobře situace, v níž jsou vystaveni tlaku (Wallance – Baumeister 2002), a mají implementované samoregulační strategie, které ochraňují jejich vlastní sebepojetí. (Morf – Rhodewalt 2001) Na druhou stranu jsou ale impulzivní (Vazire – Funder 2006), nedokáží se poučit z vlastních chyb (Campbell – Goodie – Foster 2004), jsou častěji ochotni vykořisťovat své blízké a jejich možná nejvíce znepokojující charakteristikou je, že mají větší sklon k různým druhům agrese a násilí. (Baumeister – Smart – Boden 1996; Bushman – Baumeister 1998)

O častějším výskytu narcismu ve vysoce individualizovaných společnostech vypovídají empirické výzkumy Mazlishe (1982), Fostera (2003) aj. Nejvyšší hladinu narcismu vykazují podle současných empirických studií občané USA, následují Evropané, Kanaďané, nejnižší pak Asiaté a obyvatelé Středního

východu. (Foster 2003: 480) Právě Asiaté a obyvatelé Středního východu jsou často spojováni s kolektivismem (Triandis 1995: 2), což nepřímě dokládá, že u kolektivistických společností se narcismus objevuje v daleko menším rozsahu. (Smith 1990)

Data a metodika

Vztah individualismu a neklinického narcismu jsme testovali prostřednictvím omnibusového šetření uskutečněného v rámci výzkumného záměru Katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy¹¹. Respondenti byli vybíráni metodou kvótního výběru, kdy sledovanými kvótami byly velikost obce, kraj, věk, pohlaví a vzdělání. Osobních (standardizovaných) rozhovorů se zúčastnilo celkem 1081 respondentů (návratnost 87%), dotazování provedli školení tazatelé STEM. Součástí dotazníku byla škála narcismu (více ke konstrukci škály narcismu Bartoš 2010) a Triandisova a Singelisova škála individualismu a kolektivismu (INDCOL). Neklinický narcismus byl měřen pomocí 17 výroků, kdy míru souhlasu s každým výrokiem respondenti vyjadřovali prostřednictvím sedmibodové škály. Narcistický skór jednotlivých respondentů byl pak spočítán jako Likertova škála. Nejnižší *naměřená* hodnota sumačního skóru činila 17 a nejvyšší pak 111 bodů. Aritmetický průměr (50,8) nabýval podobnou hodnotu jako medián (49). Specifické narcistické rysy bylo možné u české populace pozorovat přibližně od osmého decilu rozdělení. (Bartoš 2010) Co se týče testu INDCOL, souhlas s jeho jednotlivými výroky jsme neměřili na devítibodové škále souhlasu jako autoři, ale na stupnici sedmibodové. I se škálou individualismu a kolektivismu (INDCOL) jsme pracovali jako s Likertovou škálou.

V následujícím textu se zaměříme na širší souvislosti vyplývající z aplikace Singelisovy a Triandisovy škály v českém prostředí a na analýzu vztahu mezi individualismem a narcismem. Jelikož si uvědomujeme, že autoři testů vychází z metodologického nominalismu, tzn., že individualismus, kolektivismus a narcismus sledují pomocí postojových škál, nekladli jsme si za cíl zkoumat tyto jevy jakožto instituce, ale pouze jako psychosociální charakteristiky jednotlivých aktérů, které nám však ve své sumě nabízejí užitečný obraz o sledované populaci a rozložení jednotlivých jevů v ní.

Statistickými nástroji jsou faktorová analýza, mnohorozměrné škálování (hierarchické seskupování na základě euklidovských vzdáleností), korelační analýzy jednotlivých postojových škál a analýzy rozptylů (test ANOVA skórů individualismu a kolektivismu v jednotlivých sociodemografických kategoriích). Pro možnost korektního srovnání zjištěných průměrů a pro případnou

¹¹ Data byla sebrána společností STEM s podporou grantu MSM0021620841 Aktéři, důvěra a rizika.

anulaci vlivu rozptylů (na sílu korelací a na výsledky seskupovací analýzy) jsme všechny testované sumační skóry vzájemně sjednotili¹².

Výsledky

Prostřednictvím faktorové analýzy jsme zjistili, že v českém prostředí se Triandisova a Singelissova škála (INDCOL) chová jinak, než jaký byl původní záměr autorů. Výchozím cílem typologie bylo dosažení čtyř faktorů, my jsme však při využití různých rotací objevili vždy celkem 7 faktorů. Vygenerované faktory navíc ani příliš neodpovídaly teoretickým východiskům a dosavadním zahraničním výsledkům, neboť spojovaly ty výroky, které měly vzhledem k původnímu záměru měřit odlišné dimenze (viz příklad: příloha č. 1 – rotace quarimax – faktory společně vyčerpávaly 51% variance, Cronbachovo alfa=0,79). Problematická byla také nestálost výsledků, kdy složení jednotlivých faktorů záviselo na typu zvolené rotace.

Porovnáním jednotlivých výstupů faktorové analýzy (při použití různých rotací) jsme zjistili, že proměnlivost výsledků způsobuje především skupina osmi výroků. Ty jsme následně, vzhledem k jejich nestálosti a mnohoznačnosti, z testu vyřadili. Jedná se o výroky: „*Když s někým mluvím, dávám přednost tomu být přímý(á) a upřímný(á)*“ (HI), „*Rád(a) se o své věci dělím se svými sousedy*“ (HC), „*S našimi stárnoucími rodiči bychom měli bydlet pohromadě*“ (VC), „*Pro děti by měla být pocta, když jejich rodiče obdrží významné ocenění*“ (VC), „*Mám rád(a) své soukromí*“ (HI), „*Děti by se měly učit, že napřed je práce, pak zábava*“ (VC), „*Nepatřím mezi lidi, pro které je vítězství důležité*“ (VI) a „*Když uspějí, tak je to většinou díky mým schopnostem*“ (HI). Faktorová proměnlivost a nejednoznačnost těchto výroků může být způsobena historickým vývojem české společnosti, která kvůli své komunistické minulosti dospěla k poněkud specifickému vnímání problematiky pravdomluvnosti, sousedských vztahů, soukromí aj. Z původního testu INDCOL o 32 položkách tak zůstalo celkem 24 výroků, které česká veřejnost obecně vnímá vcelku jednoznačně. Po vyřazení nejednoznačných položek zůstalo v testu sedm výroků zkonstruovaných k měření *vertikálního individualismu* (VI), pět k měření *horizontálního individualismu* (HI), pět *vertikálního kolektivismu* (VC) a sedm *horizontálního kolektivismu* (HC).

Popsanou redukcí jsme dospěli k výsledkům, které jsou v různých rotacích stabilní, a současně se i snížil počet vygenerovaných faktorů (z původních sedmi na pět, viz příloha č. 2)¹³. Faktory vyčerpaná variabilita (celkem 50%,

¹² Jelikož jednotlivé škály obsahovaly různý počet položek, vydělili jsme sumační skóry všech respondentů počtem výroků, z nichž se jednotlivé škály skládaly.

¹³ Jelikož byl ale původní záměr autorů škála čtyřdimenzionální a nikoliv pětidimenzionální, zadali jsme při výpočtu faktorové analýzy podmínku: vygenerovat čtyři faktory. Po tomto kroku se nám však jednotlivé výroky přeskupily tak, že žádný z faktorů nebyl významově jednoznačný, neboť shlučoval výroky, které měly v původním záměru měřit různé dimenze. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli zůstat u pětidimenzionální škály.

kdy první faktor vyčerpává 15%, druhý 13%, třetí 9%, čtvrtý 7%, a pátý 6%) a ani vnitřní konzistence testu (Cronbachovo alfa = 0,77)¹⁴ redukcí výroků významně neutrpěla. První faktor měří *soutěživost a orientaci na úspěch* (VI), druhý *spolupráci* (HC) a třetí *povinnost* (VC). Čtvrtá dimenze (*horizontální individualismus*), která měla původně měřit *jedinečnost*, se v českém prostředí rozpadla na dva faktory: na faktor měřící *nezávislost* (čtvrtý faktor – HI1) a *jedinečnost* (pátý faktor – HI2). Jak uvidíme dále v textu, tyto dva výroky spolu sice korelují ($r=0,249$, $p\leq 0,001$), nicméně v podvědomí Čechů zřejmě ztělesňují odlišné dimenze¹⁵.

Pro validizaci konceptu individualismu-kolektivismu jsme při výpočtu faktorové analýzy zkusmo zadali podmínku dvoufaktorového řešení. Dostali jsme dvojdimenzionální variantu měřící individualismus a kolektivismus (viz příloha č. 3). Oba faktory společně vyčerpaly 33% variance. Faktorová analýza o dvou faktorech tak empiricky dokládá, že právě *individualismus a kolektivismus* tvoří určující dimenze celého konceptu a v testovaném teoretickém modelu mají větší váhu než roviny *vertikální* a *horizontální*. Z popsaného pokusu navíc vyplývá, že vícedimenzionální řešení o pěti faktorech dokáže vysvětlit daleko větší míru variance dat než řešení dvojdimenzionální (50% resp. 33% vyčerpané variability). K závěru, že vícefaktorové řešení má větší vysvětlující potenciál, než-li řešení dvou-, nebo jednofaktorové, docházejí i zahraniční studie. (Singelis 1994; Gouveia 2003)

V datech jsme hledali (ne)podobnosti jednotlivých faktorů (přesněji standardizovaných sumačních skóreů škál) a jejich vzájemné závislosti (prostřednictvím korelační analýzy). Podobnost (resp. nepodobnost) jsme sledovali pomocí euklidovských vzdáleností (mnohorozměrné škálování – MDS). V této analýze jsou si ve své struktuře nejpodobnější ty odpovědi respondentů, jejichž vzdálenost je nejmenší. Redukcí osmírozměrného prostoru (8 škál) na dvě dimenze jsme získali zobrazení, které svým rozložením plně odpovídá původnímu záměru autorů testu (viz vizualizace č. 1). Osu x vesměs charakterizuje dimenze individualismu-kolektivismu, zatímco osu y dimenze horizontální-vertikální. Víceméně stranou stojí faktor *nezávislosti* (HI1), který však v původní koncepci INDCOL nebyl obsažen. Poněkud problematická je ale relativně vysoká míra deformace ($\text{Stress}^{16}=0,103$) a nižší míra korelace mezi původními a transformovanými vzdálenostmi ($\text{RSQ}=0,939$)¹⁷. Z tohoto důvodu

¹⁴ Konkrétně pak VI: $\alpha=0,79$, HI1: $\alpha=0,71$, HI2: $\alpha=0,6$, VC: $\alpha=0,63$ a HC: $\alpha=0,76$.

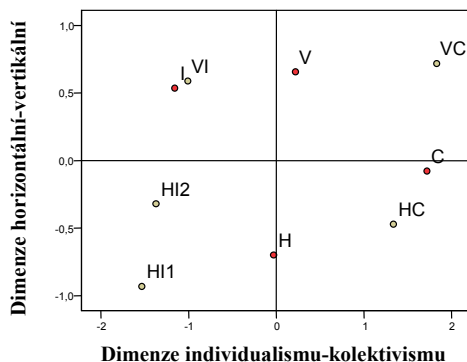
¹⁵ Výroky, které měly původně měřit jednu dimenzi, ve faktorové analýze spadají do dvou faktorů a nikoliv do jednoho společného. To znamená, že zde zaznamenáváme dva způsoby (dvě neuvědomované struktury), jimiž respondenti podvědomě reagovali (odpovídali) na jednotlivé výroky.

¹⁶ Kruskalův stress je měřítkem relativní velikosti chybové matice.

¹⁷ V třídídimenzionálním řešení jsme sice dosáhli lepších parametrů ($\text{Stress}=0,0014$, $\text{RSQ}=0,99$), nicméně prostorové zobrazení neposkytovalo jasnou informaci a neumožňovalo jednoznačnou interpretaci. Upřednostnili jsme proto dvojdimenzionální řešení.

se v další analýze zaměříme i na zjišťování závislostí mezi jednotlivými dimenzemi.

Vizualizace č. 1: **Model euklidovských vzdáleností**
(zobrazeno metodou mnohorozměrného škálování)

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Analýza závislostí přináší pro autory testu INDCOL o něco méně pozitivní výsledky. Z korelační analýzy, jejíž výsledky jsou shrnuté v tabulce č. 2, je patrné, že individualistické postoje se z testovaných dimenzí nejtěsněji pojí se *soutěživostí* ($r = 0,9$, $p \leq 0,001$), následně mají silný vztah s faktorem měřícím *jedinečnost* ($r = 0,74$, $p \leq 0,001$) a *nezávislost* ($r = 0,54$, $p \leq 0,001$). Se zvyšujícím se individualistickým skórem se, naopak, mírně snižuje pocit *povinnosti* ($r = -0,1$, $p \leq 0,001$). Kolektivismus je z pohledu korelačních koeficientů tvořen přibližně stejnou měrou oběma jeho subdimenzemi (faktor *povinnosti* $r = 0,81$, $p \leq 0,001$ a *spolupráce* $r = 0,87$, $p \leq 0,001$). Mírně negativně je kolektivismus vymezen vůči *nezávislosti* ($r = -0,15$, $p \leq 0,001$).

Tabulka č. 2: **Subdimenze individualismu a kolektivismu**
(korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$)

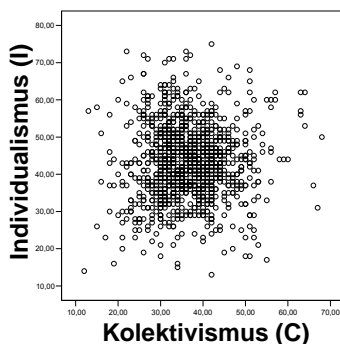
	Individualismus (I)	Kolektivismus (C)
Soutěživost (VI)	0,9	0,11
Nezávislost (HI1)	0,54	-0,15
Jedinečnost (HI2)	0,74	x
Povinnost (VC)	-0,1	0,81
Spolupráce (HC)	0,13	0,87

x –vztah mezi proměnnými nebyl statisticky signifikantní

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Důležitý je i vztah mezi samotnými individualistickými a kolektivistickými postoji. Pro sociologické teorie 19. a 20. století je společné přesvědčení, že se zvyšující se mírou individualismu by se měla přímo úměrně snižovat míra kolektivismu. Naše data však dokládají, že závislost mezi individualistickými a kolektivistickými postoji (měřeno pomocí škály INDCOL) neexistuje (viz vizualizace č. 2). K tomuto zjištění dochází i zahraniční výzkumy. Dokonce sám spoluautor škály INDCOL – Singelis (1994) dospívá k závěru, že individualismus a kolektivismus se spolu nemusí vylučovat jak v mikro-, tak ani v makro-sociální rovině.

Vizualizace č. 2: **Relace mezi individualismem a kolektivismem**

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Otázkou nicméně zůstává, zda-li skutečnost, že se neprokázala závislost mezi individualistickými a kolektivistickými postoji, odráží ontologickou skutečnost, anebo *pouze* důsledky pojmového vymezení (a následné operacionalizace pojmů). Jak totiž dokládá tabulka č. 3, orientace na *spolupráci*, která podle autorů ztělesňuje dimenzi charakteristickou pro kolektivistické populace, kladně koreluje (byť slabě) se dvěma subdimenzemi individualismu – *soutěživostí* ($r=0,19$, $p\leq 0,001$) a *jedinečností* ($r=-0,11$, $p\leq 0,001$). Zdá se proto, že *spolupráce* tvoří nezbytnou orientaci pro fungování jedinců žijících jak v málo diferencovaném kolektivistickém uspořádání, tak i ve vysoce diferencovaném individualistickém uspořádání. Právě ambivalentní role *spolupráce* a její použití ve škále, která má diferencovat individualismus a kolektivismus, tak zřejmě metodicky anulují vztah mezi těmito jevy. Zdá se proto, že výzkumníci svým testem nezachycují dva různé jevy, ale spíše dvě podoby tendence jedné – jistě formy *solidarity*, jak by je patrně nazval Emile Durkheim.

Tabulka č. 3: **Subdimenze individualismu a kolektivismu** (*korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$*)

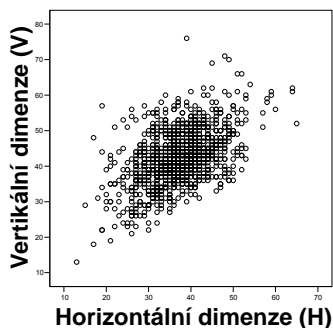
		Kolektivismus (C)	
		Povinnost (VC)	Spolupráce (HC)
Individualismus (I)	Soutěživost (VI)	x	0,19
	Nezávislost (HI1)	-0,13	-0,12
	Jedinečnost (HI2)	-0,13	0,11

x – vztah mezi proměnnými nebyl statisticky signifikantní

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Dimenze, které spolu statisticky průkazně souvisejí ($r=0,5$, $p \leq 0,001$, viz vizualizace č. 3), jsou nicméně dimenze *vertikální* (akceptace distance od mocných) a *horizontální* (potřeba statusové podobnosti/rovnosti)¹⁸. Příčinou, proč se dvě sledované dimenze nevyklučují, nýbrž doplňují, je zřejmě skutečnost, že obě dvě odkazují na respektování řádu – ať už je řád výrazně hierarchizovaný (vertikální dimenze), či nikoliv (horizontální dimenze). Dimenzí, která by záporně korelovala s oběma těmito dimenzemi, by pak zřejmě byla jistá anarchistická tendence.

Vizualizace č. 3: **Relace mezi vertikální a horizontální dimenzí**

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

¹⁸ Ke stejnému zjištění dochází i sami autoři testu (Singelis – Triandis 1995: 258), případně jiní analytici. (Gouveia 2003: 56)

Tuto skutečnost potvrzuje i podrobnější analýza korelací *vertikální a horizontální* dimenze s jejich jednotlivými subdimenzemi. Z tabulky č. 4 je patrné, že všechny testované subdimenze skórují jak ve vertikální, tak i horizontální rovině. V souladu s východiskem má nicméně s vertikální dimenzí těsnější vztah *soutěživost* (VI, $r=0,83$, $p\leq 0,001$) a *povinnost* (VC, $r=0,53$, $p\leq 0,001$). K horizontální dimenzi má zase silnější vztah *jedinečnost* (HI1, $r=0,66$, $p\leq 0,001$) a *spolupráce* (VC, $r=0,73$, $p\leq 0,001$). I *nezávislost* (HI2, $r=0,42$, $p\leq 0,001$) skóruje více v dimenzi horizontální, ne však tak silně jako faktory *jedinečnosti*, *spolupráce* a *soutěživosti*. Podrobnou analýzou se tak sice odkrývají jisté odlišnosti související s vertikálním a horizontálním členěním (stejně jako při metodě mnohorozměrného škálování), nicméně jelikož obě dvě dimenze odkazují na respektování řádu, tak spolu vertikální a horizontální roviny současně i silně korelují.

Tabulka č. 4: **Subdimenze vertikální a horizontální roviny** (korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha\leq 0,001$)

	Vertikální (V)	Horizontální (H)
Soutěživost (VI)	0,83	0,48
Nezávislost (HI1)	0,17	0,42
Jedinečnost (HI2)	0,34	0,66
Povinnost (VC)	0,53	0,18
Spolupráce (HC)	0,38	0,73

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Z tabulky č. 5 je patrné, že individualistické rysy se v českém prostředí pojí spíše s vertikální rovinou, zatímco kolektivistické rysy s rovinou horizontální.

Tabulka č. 5: **Individualismus a kolektivismus a pro ně charakteristické roviny** (korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha\leq 0,001$)

	Vertikální (V)	Horizontální (H)
Individualismus (I)	0,71	0,66
Kolektivismus (C)	0,54	0,57

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Pokud se však budeme zajímat o míru rozšířenosti jednotlivých jevů a spočítáme za tímto účelem mediány jednotlivých faktorů (tabulka č. 6), zjistíme, že pro českou populaci jsou více charakteristické kolektivistické postoje než individualistické a více horizontální rovina než vertikální. Kolektivismus a horizontální dimenzi (orientaci na *rovnost*) spojuje v testu INDCOL orientace

na *spolupráci*, která je tak pro Čechy nejtýpější subdimenzí. Nejméně charakteristická je pak pro českou populaci orientace na *jedinečnost*.

Tabulka č. 6: **Střední hodnoty jednotlivých subdimenzí INDCOL** (seřazeno podle mediánů, kdy 1 znamená „rozhodně souhlasím“ a 7 „rozhodně nesouhlasím“)

	Me	M	SD
Kolektivismus (C)	3	3,04	0,67
Individualismus (I)	3,58	3,62	0,84
Horizontální (H)	3,08	3,11	0,61
Vertikální (V)	3,5	3,55	0,65
Spolupráce (HC)	2,71	2,77	0,75
Povinnost (VC)	3,4	3,42	0,87
Nezávislost (HI1)	3,5	3,56	1,38
Soutěživost (VI)	3,57	3,65	0,95
Jedinečnost (HI2)	3,67	3,59	1,18

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Výskyt individualistické orientace se zvyšuje se snižujícím se věkem respondentů ($r=-0,25$, $p\leq 0,001$), a to ve všech třech subdimenzích – jak *nezávislosti*, *jedinečnosti*, tak i *soutěživosti*. Nejvíce individualističtí jsou pak lidé ve věku 18 až 29 let ($M=3,29$; $F_{(3)} = 6,27$, $p\leq 0,001$). Obdobně i horizontální dimenze se objevuje častěji u nejmladších lidí ($M=2,98$; $F_{(3)} = 4,58$, $p=0,003$)¹⁹. Se zvyšujícím se věkem, naopak, se zintenzivňuje *orientace na celek* (kolektivismus, $r=0,14$, $p\leq 0,001$). Hlavním tahounem závislosti mezi kolektivismem a věkem je pak především dimenze *povinnosti*, která je pro nejstarší občany velice charakteristická (lidé ve věku 60 let a více: $M=3,21$; $F_{(3)} = 13,1$, $p\leq 0,001$). Jediná z testovaných subdimenzí, která je na věku nezávislá, je orientace na *spolupráci*.

Individualismus je také více charakteristický pro muže ($M=3,53$; $F_{(1)} = 10,5$, $p=0,001$), lidi svobodné ($M=3,32$; $F_{(3)} = 14,99$, $p\leq 0,001$), ty, co se zařazují mezi vyšší střední až horní společenskou vrstvu ($M=3,23$; $F_{(3)} = 26,19$, $p\leq 0,001$) a pro jedince vysokoškolsky vzdělané ($M=3,48$; $F_{(3)} = 3,04$, $p=0,028$). Kolektivismus je na druhou stranu více charakteristický pro ženy ($M=2,98$; $F_{(1)} = 11,7$, $p=0,001$), lidi ženaté/vdané ($M=2,98$; $F_{(3)} = 6,76$, $p\leq 0,001$) a pro ty, co se řadí mezi střední vrstvu ($M=2,99$; $F_{(3)} = 5,7$, $p=0,001$). Vertikální dimenze se vyskytuje nejintenzivněji mezi lidmi žijícími s partnerem

¹⁹ U vertikální dimenze se neprojevila statisticky významná závislost na věku.

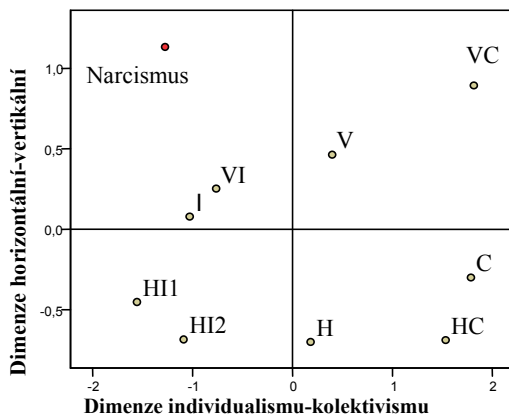
($M=3,47$; $F_{(3)} = 3,32$, $p=0,019$), zatímco horizontální rovina u osob svobodných ($M=2,98$; $F_{(3)} = 4,94$, $p=0,002$).

Tabulka č. 7: **Vztah narcismu, individualismu a kolektivismu** (korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$)

	Narcismus
Individualismus (I)	0,55
Kolektivismus (C)	-0,17
Soutěživost (VI)	0,47
Nezávislost (HI1)	0,31
Jedinečnost (HI2)	0,44
Povinnost (VC)	-0,08
Spolupráce (HC)	-0,19

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Vizualizace č. 4: **Model euklidovských vzdáleností** (zobrazeno metodou mnohorozměrného škálování)

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Analýza dat (jak měření (ne)podobností, tak i závislostí) navíc dokazuje, že souběžně s individualismem se u respondentů objevují i narcistické rysy ($r=0,55$, $p \leq 0,001$). Lidé s vyšším narcistickým skórem pak nejvíce skórují v subdimenzi individualismu měřící orientaci na *soutěživost* ($r=0,47$, $p \leq 0,001$). Naopak, kolektivismus přítomnost narcismu spíše potírá ($r=-0,17$, $p \leq 0,001$). U lidí s vyšším narcistickým skórem se pak objevuje především nižší ochota ke *spolupráci* ($r=-0,19$, $p \leq 0,001$) – viz tabulka č. 7. Shodné výsledky přináší i prozkoumávání (ne)podobnosti jednotlivých jevů (viz vizualizace č. 4). I tentokrát je však poněkud problematická relativně vysoká míra deformace

(Stress=0,117) a nižší míra korelace mezi původními a transformovanými vzdálenostmi (RSQ=0,924)²⁰.

Diskuze

Hlavním tématem pro diskuzi je zjištěná nezávislost mezi individualistickými a kolektivistickými postoji²¹ a s tím související otázka implementace atributu *spolupráce* v testu INDCOL. Škála měřící orientaci na *spolupráci* totiž koreluje (byť slabě) jak se škálou individualismu, tak i kolektivismu²². Z našeho výzkumu proto vyplývá, že orientace na *spolupráci* spíše, než aby umožňovala diferenciaci mezi individualistickými a kolektivistickými postoji, tak jejich potenciální rozdíly ruší. Tato skutečnost ale nabízí minimálně dvojí možnou interpretaci.

První možné uchopení problematiky vychází z předpokladu, že orientaci na *spolupráci* lze považovat za univerzální postoj, jehož přítomnost je nezbytná pro přežití jakéhokoliv typu společnosti²³. V této perspektivě pak kolektivismus a individualismus ztělesňují pouze dvě podoby *spolupráce*, příp. integrace. Jde o jakési dvě formy Durkheimovské *solidarity*. Přijmeme-li tuto optiku, nezbyvá než uznat, že téma je operacionalizováno správně a absence závislosti mezi individualistickými a kolektivistickými postoji vychází z ontologické podstaty těchto jevů.

Druhým možným východiskem pro interpretaci zjištěné nezávislosti individualistických a kolektivistických postojů je předpoklad, že ve svém projevu jde o natolik protikladné jevy (byť podstata může být tatáž), že se zvyšujícím se podílem individualistických rysů musí u jedince nutně úměrně ubývat míra jeho orientace na kolektiv (a naopak). Člověk/společnost v perspektivě těchto argumentů nemůže být současně nadměrně individualistický(-á) a výrazně kolektivistický(-á)²⁴, stejně jako nemůže být silně liberální a zároveň i silně konzervativní. Tento předpoklad podporuje mimojiné sledovaný fenomén narcismu, který v prezentované analýze ztělesňuje extrémní podobu individualismu (pozitivně koreluje se škálou individualismu), přičemž se negativně vymezuje vůči kolektivismu. Vydeme-li z tohoto druhého východiska, budeme zjištěnou nezávislost mezi individualismem a kolektivismem přisuzovat

²⁰ Třidimenzionální řešení dosáhlo i v tomto případě lepších parametrů než řešení dvojdimenzionální, nicméně i tentokrát prostorové zobrazení nezprostředkovávalo jasnou a jednoznačnou informaci. I přes vyšší naměřenou deformaci jsme proto upřednostnili dvojdimenzionální řešení.

²¹ Toto zjištění se diametrálně nerozhází se zahraničními výsledky a nelze je tak přisuzovat specifčnosti české společnosti.

²² Ve výzkumech USA koreluje *spolupráce* (HC) z individualistických subdimenzí s orientací na jedinečnost (HI: $r=0,2$, $p\leq 0,001$), nikoliv však se soutěživostí (VI). V jiných výzkumech (ES) spolu individualismus a kolektivismus dokonce pozitivně korelují ($r=0,12$, $p\leq 0,001$). (Gouveia 2003: 52)

²³ Tuto možnost interpretace podporuje i skutečnost, že *spolupráce*, jakožto jediná z pěti sledovaných dimenzí, je nezávislá na věku a ve všech věkových kategoriích se tak objevuje v obdobné míře.

²⁴ Nevyhraněný kolektivistická ale může být současně i nevyhraněným individualistou.

nesprávné operacionalizaci tématu (nevhodná implementace dimenze *spolupráce*), v důsledku které se rozdíl mezi individualistickými a kolektivistickými postoji anulují.

Jelikož kořen problému ambivalentnosti interpretace našeho zjištění spočívá v samotném východisku vstupujícímu do operacionalizace (*má být spolupráce součástí škály měřící individualismus a kolektivismus?*), nebude to zřejmě dotazníkové šetření, co nám zprostředkuje validní odpověď na vyřčené dilema (dotazníkové šetření je totiž ze své podstaty deduktivní technika).

Nevyřešeným problémem také zůstává, zda-li fakt, že mladí lidé mají spíše individualistické postoje, zatímco nejstarší občané inklinují častěji k postojům kolektivistickým, způsobuje sociokulturní posun části české společnosti směrem k individualistickým hodnotám (mladá postkomunistická generace), anebo se jedná „pouze“ o životní fázi²⁵ charakteristickou pro každou generaci.

Výzkum současně i nabádá k zamyšlení se nad rolí narcismu v soudobé společnosti. Na jednu stranu jsme totiž zjistili, že neklinický narcismus silně souvisí s individualismem. Není proto možné, že v dnešní době odsuzujeme něco, co se již stalo běžnou normou? Nepranýřujeme všeobecnou společenskou tendenci? Na druhou stranu, přijmeme-li tezi, že orientace na *spolupráci* ztělesňuje vlastnost nezbytnou pro přežití jakéhokoliv typu spolčenosti, tak je to právě neklinický narcismus, kdo tuto podmínku společenského života patrně výrazně podkopává (se zvyšujícím se narcistickým skórem se u jedince snižuje jeho orientace na *spolupráci*). Tento článek a jeho výsledky by tak měly sloužit i k prohloubení diskuse nad tímto tématem.

Doporučení pro další aplikaci škály INDCOL

- V případě budoucí aplikace škály INDCOL v českém prostředí bychom doporučovali doplnit 24 redukovaných výroků testu tak, aby každou dimenzi měřil stejný počet výroků.
- Budoucí výzkumníci by mohli zkusit formulovat opozitní škály k *vertikální* a *horizontální* dimenzi. Jelikož je pro obě tyto dimenze charakteristické *respektování řádu*, mohla by opozitní dimenze odkazovat na neakceptování stávajícího řádu a na vůli jej změnit, a to jak v optice individualistů (změna pro vlastní dobro), tak i kolektivistů (změna pro blaho skupiny). Typologie by tak navíc dostala i dynamický rozměr.
- Minimálně v českém prostředí by bylo zajímavé zkusit operacionalizovat horizontální kolektivismus (HC) víc jako *ochotu obětovat své vlastní zájmy ve prospěch sobě rovných*, než jako *spolupráci*.

²⁵ Tato životní etapa pak odezní v okamžiku, kdy se členové nové generace ožení/vdají, případně založí rodinu (ženatí/vdaní lidé jsou totiž spíše kolektivisticky nastavení).

Shrnutí

Aplikace škály INDCOL na reprezentativním vzorku české populace ukázala, že ne všechny jeho položky jsou Čechy vnímány jednoznačně. Pro zajištění stability škály jsme test redukovali na 24 výroků. Faktorovou analýzou jsme pak objevili celkem 5 faktorů. Tři faktory (VC, HC a VI) jsou shodné se záměrem autorů škály. Čtvrtý autory formulovaný faktor – *horizontální individualismus* (HI) – se v našem výzkumu rozpadl na dva faktory, a to na dimenze měřící orientaci na *jedinečnost a nezávislost*. Tyto dvě roviny česká populace zřejmě podvědomě odlišuje. Pět faktorů společně vyčerpává 50% variability a Cronbachovo alfa dosahuje 0,77. Mnohorozměrné škálování podporuje výchozí teoretickou koncepci autorů testu, neduhem modelu je však vyšší míra deformace.

Z dat vyplývá, že mezi individualistickými a kolektivistickými postoji neexistuje závislost. Případnou závislost eliminuje především subdimenze *spolupráce*, kterou autoři přisuzují kolektivismu. V našem šetření však tato orientace koreluje se dvěma ze tří subdimenzí individualismu (*soutěživost a jedinečnost*). Lineární vztah jsme, naopak, objevili mezi *vertikální* (akceptace distance od mocných) a *horizontální* dimenzí (potřeba statusové podobnosti/rovnosti), které spolu pozitivně korelují. I přes silnou korelaci mezi oběma dimenzemi nicméně *vertikální* a *horizontální* členění odkrývá jisté vnitřní odlišnosti mezi individualistickými a kolektivistickými postoji.

Česká populace je ve svém psycho-sociálním nastavení výrazně orientovaná na skupinu (kolektivismus). Lidé takto nastavení se rekrutují především z řad starších občanů a z lidí hůře materiálně situovaných. Nejmladší občané, lidé vzdělaní a dobře situovaní, naopak, ztělesňují individualisticky orientované jedince. Pro českou populaci je také spíše charakteristická potřeba statusové podobnosti/rovnosti (horizontální dimenze) než akceptace distance od mocných (vertikální dimenze). I horizontální dimenze se v české populaci vyskytuje v závislosti na věku – jsou to mladí lidé, kdo rovnocenné vztahy vyhledávají častěji.

Mezi nejmladšími Čechy se také častěji objevuje narcismus. Ten výrazně souvisí s individualismem, a to napříč různými věkovými skupinami. Pro narcisty jsou charakteristické jak adaptivní, tak i maladaptivní rysy. Společensky konformní jsou narcisté ve své orientaci na výkon a úspěch – s tím patrně souvisí individualistické subdimenze *soutěživosti a nezávislosti*, se kterými narcismus koreluje nejvíce. Jako maladaptivní vlastnost narcismu lze vnímat lhostejnost vůči zájmům a potřebám ostatních. V prezentované analýze se tato tendence projevuje negativní korelací narcismu s vůlí s ostatními *spolupracovat* (kolektivismus).

František Bartoš vystudoval sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde se od roku 2008 věnuje doktorandskému studiu stejného oboru. Od roku 2008 také pracuje jako analytik společnosti STEM. Zde se věnuje oblasti politického výzkumu, marketingového výzkumu a výzkumu veřejného mínění. Jeho profesním zaměřením je kvantitativní i kvalitativní výzkum, a to jak v jeho teoretických, tak i praktických aspektech. V rámci doktorandského programu na FF UK se tematicky zaměřuje na problematiku individualismu, narcismu, sociálně patologického chování a vlivu psychosociální orientace jedince na jeho jednání.

LITERATURA

- ANDERSEN, H. – MORCH, S., 2005: Individualization and the challenged subject. *Identity: an international Journal of Theory and Research* (3) 261-285.
- BARTOŠ, F., 2010: *Škála měřící intenzitu narcismu: konstrukce a zjištění*. Praha: Sociologický časopis 1/2010 – v tisku.
- BAUMAN, Z., 2004: *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- BAUMAN, Z., 2002: *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. – BECK-GERNSHEIM, E., 2005: *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publications.
- BAUMEISTER, R. F. – SMART, L. – BODEN, J. M., 1996: *Relations of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem*. *Psychological Review*, 103, 5-33.
- BOND, M. H., 2002: *Reclaiming the individual from Hofstede's ecological analysis – a 20 year odyssey: Comment on Oyserman et al. (2002)*. *Psychological Bulletin*, 128(1), 73-77.
- BRADLEE, P. – EMMONS, R., 1992: *Locating narcissism within the interpersonal circumplex and five-factor model*. *Personality and Individual Differences*, 13, 821-830.
- BUSHMAN, B. J. – BAUMEISTER, R. F., 1998: *Threatened egoism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence?* *Journal of personality and Social Psychology*, 75, 219-229
- BRUNELL, A. B., 2008: *Leader Emergence: The Case of the Narcissistic Leader*. Society for Personality and Social Psychology.
- CAMPBELL, W. K. – GOODIE, A. S. – FOSTER, J. D., 2004: *Narcissism, overconfidence, and risk attitude*. *Journal of Behavioral Decision Making*, 17, 297-311.
- CHECN, C. C. – MENDEL, J. R. – HUNT, R. G., 1997: *Testing the effects of vertical and horizontal collectivism: A study of reward allocation preferences in China*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(1), 44-70.
- DSM: DSM-IV. 2003: *American psychiatric association*. USA.
- DURHKHEIM, E., 2004: *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- ELIAS, N., 2001: *The society of individuals*. New York: Continuum.

- EMMONS, R. A., 1984: *Factor analysis and construct validity of the narcissistic personality inventory*. Journal of Personality Assessment, 48, 291-300.
- FISKE, A. P., 1990: *Structures of social life: The four elementary forms of human relations*. New York: Free Press.
- FISKE, A. P., 1992: *The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations*. Psychological Review, 99(4), 689-723.
- FOSTER, J., 2003: *Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world*. Journal of Research in Personality 37 (6)
- FOSTER, J. D. – SHIRA, I. – CAMOBELL, W. K., 2006: *Theoretical models of narcissism, sexuality, and relationship commitment*. Journal of social and Personal Relationships, 23, 367-386.
- GIDDENS, A., 1993: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A., 1999: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity press.
- GOUVEIA, V. V. – CLEMENTE, M. – ESPINOZA, P., 2003: *The horizontal and vertical attributes of individualism and collectivism in Spanish population*. Journal of Social Psychology, 143(1), 43-63.
- HO, D.Y.-F. – CHIU, C.-Y., 1994: Component ideas of individualism, collectivism, and social organization: An application in the study of Chinese culture. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagicibasi, S.-C. Choi, – G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory and applications* (137-156). Thousand Oaks, CA: Sage.
- HOFSTEDE, G. H., 1980: *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Newbury Park, CA: Sage.
- LASCH, CH., 1979: *The culture of Narcissism*. New York: Warner Books.
- LIPOVETSKY, G., 1999: *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G., 2000: *Třetí žena*. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G., 2003: *Éra prázdnoty*. Praha: Prostor.
- MACFARLANE, A., 1978: *The origins of English individualism: The family, property and social transition*. New York: Cambridge University Press.
- MORF, C. C. – RHODEWALT, F., 2001: *Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model*. Psychological Inquiry, 12, 177-196.
- NELSON, M. R. – SHAVITT, S., 2002: *Horizontal and vertical individualism and achievement values: A multimethod examination of Denmark and the United States*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 33(5), 439-458.
- OYSERMAN, D. – COON, H. M. – KEMMELMEIER, M., 2002: *Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses*. Psychological Bulletin, 128(1), 3-72.
- RASKIN, R. – HOWARD, T., 1988: *A principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity*. Journal of Personality and social Psychology, Vol. 54, No. 5, 890-902
- RHEE, E. – ULEMAN, J. S. – LEE, H. K., 1996: *Variations in collectivism and individualism by in-group and culture: Confirmatory factor analysis*. Journal of Personality and Social Psychology, 71(5), 1037-1054.
- ROKEACH, M., 1973: *The nature of human values*. New York: Free Press.

- SAMUEL, D. – WIDIGER, T., 2008: *Konvergence of Narcissism Measures From the Perspective of General Personality Functioning*. SAGE Publications.
- SENNETT, R., 2002: *The fall of public man*. London: Penguin.
- SIMMEL, G., 1971: *On Individuality and Social Forms*, Chicago: The university of Chicago press.
- SHARON, S., 2006: *The horizontal/ vertical distinction in cross-cultural consumer research*. Journal of consumer psychology, 16(4), 325-356.
- SCHWARTZ, S. H., 1990: *Individualism-collectivism: Critique and proposed refinements*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 21, 139-157.
- SCHWARTZ, S. H. – BILSKY, W., 1987: *Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications*. Journal of Personality and Social Psychology, 58(5), 878-891.
- SINGELIS, T. M. – TRIANDIS, H. C. – BHAWUK, D. – GELFAND, M. J., 1995: *Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement*. Cross-Cultural Research: The Journal of Comparative Social Science, 29(3), 240-275.
- SINGELIS, T. M., 1994: *The measurement of independent and interdependent self-construals*. Personality and Social Psychology Bulletin, 20, 580-591.
- THOMSON, I. T., 1989: *The transformation of the social bond: Images on individualism in the 1920s and 1970s*. Social Forces 67, 851-870.
- TRIANDIS, H. C. – CHEN, X. P. – CHAN, D. K., 1998: *Scenarios for the measurement of collectivism and individualism*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 29(2), 275-289.
- TRIANDIS, H. C. – GELFAND, M. J., 1998: *Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism*. Journal of Personality and Social Psychology, 74(1), 118-128.
- TRIANDIS, H. C., 1995: *Individualism & collectivism*. Boulder, CO: Westview.
- TRIANDIS, H. C., 1993: *Collectivism and individualism as cultural syndromes*. Cross Cultural Research, 27, 155-180.
- TRIANDIS, H. C. – BONTEMPO, R. – BETANCOURT, H. – BOND, M. – LEUNG, K., 1986: *The measurement of the ethics aspects of individualism and collectivism across cultures*. Australian Journal of Psychology, 38, 257-267.
- TRIANDIS, H. C. – LEUNG, K. – VILLAREAL, M. J. – CLARK, F. L., 1985: *Allocentric versus idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation*. Journal of Research in Personality, 19(4), 395-415.
- VAZIRE, S. – FUNDER, D., 2006: *Impulsivity and the self-defeating behavior of narcissists*. Personality and Social Psychology Review, 10, 154-165.
- WALLACE, H. – BAUMEISTER, R., 2002: *The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory*. Journal of Personality and Social Psychology, 82, 819-834.

Přílohy

Příloha č. 1: Faktorová analýza 32 výroků, rotace quarimax

(pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45)

	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
(VI) Rád(a) pracuji v prostředí, které vyžaduje soutěživost	0,71						
(VI) Společnost může být dobrá, pouze když v ní existuje soutěživost	0,70						
(VI) Když má někdo lepší výsledky než já, jsem nervózní, ale zároveň mě to vyburcuje k vyšším výkonům	0,68						
(VI) Štve mě, když je někdo lepší než já	0,66						
(VI) Nejdůležitější je zvítězit	0,63						
(VI) Soupeření je zákon přírody	0,55						
(VI) Považuji za důležité, abych svou práci odvedl(a) lépe než ostatní	0,52						
(VI) Nepatřím mezi lidi, pro které je vítězství důležité	-0,50						
(HC) Je pro mne důležité udržet ve skupině harmonické vztahy		0,65					
(HC) Těší mne, když mohu trávit čas s ostatními		0,62					
(HC) Mám dobrý pocit, když mohu spolupracovat s ostatními		0,62					
(HI) Když s někým mluvím, dávám přednost tomu být přímý(á) a upřímný(á)		0,61					
(HC) Spokojenost mých spolupracovníků je pro mne důležitá		0,59			0,45		
(HC) Kdyby se někdo z mých příbuzných dostal do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu(jí) pomohl(a)		0,56					
(HC) Mé vlastní štěstí velice závisí na štěstí lidí kolem mě		0,55					
(HC) Byl(a) bych pyšný(á), kdyby byl některý z mých spolupracovníků výrazně oceněn		0,48			0,46		
(VC) Jsem ochotný(á) vzdát se činnosti, která mě velice baví, v případě že s ní má rodina nesouhlasí			0,67				
(VC) Pokud si to přeje má rodina, jsem ochotný(a) vykonávat i činnosti, které se mi nanejvýš protiví			0,64				
(VC) Obvykle obětuji své vlastní zájmy ve prospěch celé skupiny			0,58				
(VC) Než učiním důležité rozhodnutí, poradím se s většinou členů své rodiny a mnoha přáteli			0,55				
(VC) Nemám rád, když musím dát najevo svůj nesouhlas s ostatními členy své skupiny, tedy s těmi, s nimiž často hovořím, chodím za zábavou nebo spolupracuji			0,49				
(HI) To, co se děje v mém životě, se týká pouze mě				0,79			

	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
(HI) Člověk by měl žít svůj život nezávisle na ostatních				0,78			
(VC) S našimi stárnoucími rodiči bychom měli bydlet pohromadě					0,60		
(HC) Rád(a) se o své věci dělím se svými sousedy					0,50		
(HI) Jsem zcela určitě jedinečná bytost						0,74	
(HI) Baví mě, že jsem v mnoha věcech jedinečný(á) a odlišný(á) od ostatních	0,46					0,56	
(HI) Často se zabývám činnostmi, které přináší potěšení pouze mně							
(VC) Děti by se měly učit, že napřed je práce, pak zábava							0,54
(VC) Pro děti by měla být pocta, když jejich rodiče obdrží významné ocenění							0,53
(HI) Mám rád(a) své soukromí							0,51
(HI) Když uspějí, tak je to většinou díky mým schopnostem							

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Quartimax with Kaiser Normalization.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Příloha č. 2: Faktorová analýza 24 výroků, rotace quarimax
(pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,4)

	Component				
	1	2	3	4	5
(VI) Rád(a) pracuji v prostředí, které vyžaduje soutěživost	0,76				
(VI) Společnost může být dobrá, pouze když v ní existuje soutěživost	0,71				
(VI) Když má někdo lepší výsledky než já, jsem nervózní, ale zároveň mě to vyburcuje k vyšším výkonům	0,68				
(VI) Štve mě, když je někdo lepší než já	0,66				
(VI) Nejdůležitější je zvítězit	0,61				
(VI) Považuji za důležité, abych svou práci odvedl(a) lépe než ostatní	0,54				
(VI) Soupeření je zákon přírody	0,53				
(HC) Mám dobrý pocit, když mohu spolupracovat s ostatními		0,70			
(HC) Spokojenost mých spolupracovníků je pro mne důležitá		0,69			
(HC) Je pro mne důležité udržet ve skupině harmonické vztahy		0,68			
(HC) Těší mne, když mohu trávit čas s ostatními		0,63			
(HC) Byl(a) bych pyšný(á), kdyby byl některý z mých spolupracovníků výrazně oceněn		0,60			
(HC) Kdyby se někdo z mých příbuzných dostal do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu(jí) pomohl(a)		0,59			
(HC) Mé vlastní štěstí velice závisí na štěstí lidí kolem mě		0,45			
(VC) Jsem ochotný(á) vzdát se činnosti, která mě velice baví, v případě že s ní má rodina nesouhlasí			0,68		
(VC) Pokud si to přeje má rodina, jsem ochotný(a) vykonávat i činnosti, které se mi nanejvýš protiví			0,66		
(VC) Obvykle obětuji své vlastní zájmy ve prospěch celé skupiny			0,62		
(VC) Než učiním důležité rozhodnutí, poradím se s většinou členů své rodiny a mnoha přáteli			0,55		
(VC) Nemám rád, když musím dát najevo svůj nesouhlas s ostatními členy své skupiny, tedy s těmi, s nimiž často hovořím, chodím za zábavou nebo spolupracuji			0,53		
(HI) To, co se děje v mém životě, se týká pouze mě				0,82	
(HI) Člověk by měl žít svůj život nezávisle na ostatních				0,80	
(HI) Jsem zcela určitě jedinečná bytost					0,77
(HI) Baví mě, že jsem v mnoha věcech jedinečný(á) a odlišný(á) od ostatních	0,47				0,57
(HI) Často se zabývám činnostmi, které přináší potěšení pouze mně					0,44

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Quartimax with Kaiser Normalization.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Příloha č. 3: Faktorová analýza 24 výroků, rotace quarimax, zadání: dvou-faktorové řešení

(pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,4)

	Component	
	1	2
(VI) Rád(a) pracuji v prostředí, které vyžaduje soutěživost	0,67	
(HI) Baví mě, že jsem v mnoha věcech jedinečný(á) a odlišný(á) od ostatních	0,66	
(VI) Když má někdo lepší výsledky než já, jsem nervózní, ale zároveň mě to vyburcuje k vyšším výkonům	0,66	
(VI) Štve mě, když je někdo lepší než já	0,63	
(VI) Nejdůležitější je zvítězit	0,60	
(VI) Společnost může být dobrá, pouze když v ní existuje soutěživost	0,58	
(VI) Považuji za důležité, abych svou práci odvedl(a) lépe než ostatní	0,57	
(VI) Soupeření je zákon přírody	0,56	
(HI) Často se zabývám činnostmi, které přináší potěšení pouze mně	0,52	
(HI) Člověk by měl žít svůj život nezávisle na ostatních	0,45	
(HI) Jsem zcela určitě jedinečná bytost	0,44	
(HI) To, co se děje v mém životě, se týká pouze mě	0,42	
(HC) Je pro mne důležité udržet ve skupině harmonické vztahy		0,67
(HC) Mám dobrý pocit, když mohu spolupracovat s ostatními		0,65
(HC) Mé vlastní štěstí velice závisí na štěstí lidí kolem mě		0,61
(HC) Spokojenost mých spolupracovníků je pro mne důležitá		0,60
(HC) Byl(a) bych pyšný(á), kdyby byl některý z mých spolupracovníků výrazně oceněn		0,55
(HC) Kdyby se někdo z mých příbuzných dostal do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu(ji) pomohl(a)		0,55
(HC) Těší mne, když mohu trávit čas s ostatními		0,54
(VC) Pokud si to přeje má rodina, jsem ochotný(a) vykonávat i činnosti, které se mi nanejvýš protiví		0,52
(VC) Než učiním důležité rozhodnutí, poradím se s většinou členů své rodiny a mnoha přáteli		0,52
(VC) Obvykle obětuji své vlastní zájmy ve prospěch celé skupiny		0,51
(VC) Jsem ochotný(á) vzdát se činnosti, která mě velice baví, v případě že s ní má rodina nesouhlasí		0,43
(VC) Nemám rád, když musím dát najevo svůj nesouhlas s ostatními členy své skupiny, tedy s těmi, s nimiž často hovořím, chodím za zábavou nebo spolupracuji		

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Quartimax with Kaiser Normalization.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, N=1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.